

Може да се каже, че в Свищов Радко М. Радославов учителствува най-дълго време, без да бъде уволнен или преместен. Тук, в търговската гимназия, той предава предимно езици — немски, френски, старобългарски, — както и някои други предмети — например история. Директорът на гимназията д-р Л. Паяков и още неколцина учители започват да издават списание „Промисленост“ (1887—1891). Това „научно-икономическо списание“ публикува статии по различните отрасли на народното стопанство — индустрия, търговия, земеделие, финанси и др., както и по проблемите на науката и изкуствата. Радко М. Радославов е негов сътрудник и помества статии като например „Златарица. Местоположение—исторически местности“ (г. II, 1889, кн. VI—VII, с. 610—617), „Забележки по данъка номеното“ (г. II, 1889, кн. VIII—IX, с. 811—817), преводи от френски списания — „Домашна канцелария“ (г. II, 1889, кн. III, с. 238—244 и кн. IV, с. 377—383), „Златото и среброто“ (г. II, 1889, кн. XI—XII, с. 1107—1114) и др. Синът му Радослав Р. Радославов твърди, че „Златото и среброто“ била издадена в отделна книжка²⁶. Навярно тя ще да е отпечатък от публикацията в „Промисленост“. Изобщо в Свищов той намира сравнително по-добри условия за работа, но и тук нещастията не го оставят спокоен — през 1891 г. умира жена му. През 1894 г. се пенсионира и се премества в Търново. Но неминали месец-два от настъпяването му в старопрестолния град, и той умира през октомври същата година, отдал целия свой съзнателен живот в служба на народа, на България, в чието светло бъдеще винаги е вярвал. „За него съществува над всичко България — пише Иван Радославов. — Заради това той се беше учил, с това беше изпълнен цял живот. Общественият и народен дълг беше първият за него. Най-прекият път за изпълнение на този дълг той виждаше в попрището на учителя — на учителя близо до народа, на учителя общественик и водач. С тази любов към това поприще и с това призвание за него той остана до края. Имайки всички и повече, отколкото трябва, данни, за да прави блестяща кариера в свободна България, той не предпочете никога нищо друго от учителското звание, а когато случайността и необходимостта го принуждаваха да направи отстъпка в това отношение, той бързаше при първия случай да се върне към учителството.“²⁷

ВАРИАЦИИ НА ТЕМА „НЕИЗВЕСТНОСТ“*

(Бележки по повод)

ГЕОРГИ БАШИЯНОВ

Повод за моите бележки са литературноисторическата новела „Сто години неизвестност“ на Йордан Василев (сп. „Септември“, 1988, кн. 9, с. 122—160) и статията на Тончо Жечев „Възкресение“ (в: Литературен фронт“ от 3. XI. 1988, бр. 45, с. 2). Проблемът, който занимава и мен, и двамата известни литературоведи, е авторството на манифестната статия „Осветление на българската поезия“ (сп. „Зора“, 1885, кн. 3, с. 131—133). Преди време аргументирах хипотезата, според която зад инициалите Г. З-ч — така се е подписал авторът на анонимната статия в сп. „Зора“ — най-вероятно се крие авторството на Василев, (сп. „Литературна мисъл“, 1985, кн. 7, с. 69—88). В посочената работа Й. Василев излиза с алтернативна хипотеза за авторството на Гаврил Занетов — несправедливо пренебрегван досега от литературните историци. Новата хипотеза среща възторжната подкрепа на Т. Жечев най-вече заради усилката да се възкреси една неза заслужено забравена личност. Споделям тия чувства на Т. Жечев и се присъединявам към тях.

Преди да пристъпя към същността на нещата, нека ми бъде позволено едно лично обяснение — трудно ми беше да превъзможна неудобството, че трябва да опонирам на уважавани и ценени от мен литературоведи, а при това и двамата са казали добри думи за скромната ми особа. Какво да се прави! Всяка

²⁶ Р. Радославов. Радко М. Радославов. Живот и дейност. В. Търново, 1934, с. 30.

²⁷ Иван Радославов. Спомени. Дневници. Писма. Изд. „Български писател“. С., 1983, 29—30.

* Бел. ред. Вж. по този въпрос и статията на Росен Тахов „Авторът зад един подпис (Кой е Г. З-ч)“ — Литературна мисъл, 1989, кн. 2, 118—121.

дискусия носи рискове, а иначе със съмнение съм недоволен от факта, че се е появила различна от моята гледна точка. Не се съмнявам, че пътят към истината минава през такива проверки.

За мене си остава азбучна истина, че повята на нова хипотеза преди това изисква критично възможване на старата, т. е. някаква обосновка за нейната несъстоятелност. Инак как би заела мястото ѝ?

Работата на Й. Василев почти отминава този въпрос, но все пак той изказва мнение, че блокирам всяко допускане за авторство на млад човек, студент, както и на човек, който пребивава в чужбина (с. 128). И наистина, тази гледна точка не ме е занимавала по ред съображения, но едва ли това е достатъчният аргумент за отхвърлянето на една хипотеза. Може би „критиката на премълчаването“ не е съзнателно търсена, но веднага става ясно, че избраната гледна точка съответства на биографичните характеристики на Гаврил Занетов и пътят на аргументацията и обосновка изглежда различен. Присемам и това, щом се отнася до изложение на аргументи и доказателства.

Т. Жечев обаче не подминава интересувашия ме въпрос. Ето какво мисли той за Вазовото авторство: „Тази възможност, разбира се, не може да бъде изключена, но тя остава твърде много въпросителна — защо ми е било необходимо на Вазев да прескокира своите читатели и дори собствената си линия, не противоречат ли всички установки в статията както на дотогавашните, тъй и на последните убеждения и художествена система на Вазов; ако още тогава той е чувствувал необходимостта от втора, друга линия в съвременната култура, защо се оказва неподготвен, а и враждебен на линията на „Мисъл“ и т. н., и т. н. Повтарям, дори за мене (за известно време) версията за Вазовото авторство беше съблазнителна, но не и убедителна.“

Не намирам, че директният отговор на поставените от Т. Жечев въпроси би бил най-правилният подход в случая, но тъй или иначе косвен отговор в тия белжежи ще има. Освен това не бих си позволил да атакувам с директни несъгласия чужди убеждения или предубеждения, с тях всеки сам трябва да се справя и дали ще ги отстоява или променя, е според мен въпрос за личен суверенитет. Относно интересувашия ме проблем не мога да упрека Т. Жечев, че е пленник на някакви предубеждения, защото сам казва за работата на Й. Василев: „Не знам дали тя ще е последна дума, дали ще сложи най-сетне край на затегнатия се спор“, и изказва мнение за безспорното в нея, като оценява високо творческите усилия на автора.

За жанровата стратегия на литературноисторическата новела Т. Жечев изглежда има свои възражения, а и моето впечатление е противоречиво. Не съм срещал тъй интригуваща и с белетристичен усет написана работа върху тъй „скупен“ материал, чиято разработка предполага безкрайни позовавания и изложение на сухи аргументи, които биха заинтересували само тесни специалисти. Й. Василев е успял да оживи тази неблагоприятна материя, да я направи достъпна за широк кръг читатели. Без каквито и да са уговорки, това е пионерско дело, полезна популяризация на строго научен проблем.

Но има и друга страна. Благодарение на тия качества на текста бях изненадан от една трудност, — за мен беше известен проблем да отделим с точност научната аргументация от белетристичните внушения, с които Й. Василев умело борави. Още от самото начало е подхваната идеята за млад автор — наистина, малко предпоставена изглежда тя, но веднага следва париращ удар: „Историята на световната литература подсказва друго: почти винаги авторите на литературни манифести, на смели начинания, създателите на нови направления са млади хора“ (с. 129). Срещу тази истина не може да се възрази, освен дето е твърде статистическо положение и не отчита конкретността на отделния случай. След това идва ред на не по-малко верните мисли за историческата относителност на тази истина и че 35-годишният Вазов със съмнение не е престарял (с. 130) и т. н. Или пък един пример за класически реторичен бараж: „Ако трябва да се погледне на становището, че авторът на манифеста може да бъде само зрял, опитен, виден литератор, бях длъжен тукатк да зарежа новата следа — ще излезе, че знаменитата статия е дело или, упазете боже, дори дебют на 22-годишен младеж. По днешни представи това си е едно литературно хлапе, което трябва да бъде закриляно, направлявано...“ (с. 129—130). Спирам дотук, но нататък е не по-малко интересно. Почувствавах се объркан от пулсацията на тия внушения, които хипноидно блокираха способността ми да анализирам и да се съмнявам и затова изглежда при първия прочит съм възприел за съвсем убедителен извода на с. 152: „Следователно, станалата вече знаменитата статия от „Зора“ е написана в чужбина, в Женева, и представлява дебют на Гаврил Занетов, тогава 22-годишен.“

Нека обаче бъде разбиран правилно — все още говоря за въздействието на белетристичните внушения, а не за аргументите в подкрепа на авторството на Гаврил Занетов. Нямам намерение да описвам всички ходове, които са ме затруднявали, но не мога да не се замисля дали това е оптималният начин за обосновка на една хипотеза. Наистина всеки има право да избира своите средства и най-малко се съм

нявам в професионалната и човешка добросъвестност на Й. Василев. Приемам направеното от него като израз на най-безкористна човешка пристрастност да се възстанови за литературната история едно забравено име, защото непринудена симпатия предизвикват както нравствените черти на Гаврил Занетов, така и скруполезните издирвания на неговия откривател, стремящ се да възстанови до частица гражданската и духовната му биография. На мнение съм обаче, че в тия свои усилия Й. Василев компенсаторно е завишил качествата му на литературен критик и ценител на изящната словесност, дал му е повече може би заради несправедливия жребий, който го е преследвал и приживе, и днес. Това е обща констатация, която ще се опитам да конкретизирам, макар че е невъзможно да се отделят пристрастията от аргументите.

В основата на тия трудности при историко-литературната оценка на Гаврил Занетов стои една даденост — предубеждението, че той е авторът на статията „Осветление на българската поезия“, а това се проектира по съответен начин и в оценката на останалите му критически писания. Ако погледнем на участието му в литературния живот на епохата без такава категорична убеденост за неговото авторство, нищо чудно да бъдем по-умерени в оценките си. След време литературната история ще отсъди обективно; важно е, че началният тласък е даден и Гаврил Занетов не може вече да бъде неизвестна величина.

Две задачи се стремят да разреши в работата си Й. Василев: първата — да реконструира колкото е възможно по-пълно портрета на Гаврил Занетов; и втората — да представи доказателства за неговото авторство. Сложно се преплитат двете задачи и не е възможно да се отделят една от друга, но мене ме интересуват главно аргументите за авторство, защото тъй или иначе ми предстои да ги коментирам. Да видим до какво се свеждат тия доказателства:

1. Най-важни за Й. Василев са идейните съпадения между статията „Осветление на българската поезия“ и отделни пасажки от литературнокритическите публикации на Гаврил Занетов.

2. Формалните съпадения — инициали, познатство с Вазов и сътрудничество в неговото списание „Деница“ (1890—1891 г.).

3. Следва една вероятна възстановка за сътрудничество на Гаврил Занетов във Вазовото списание „Зора“ от 1885 г., когато от Женева младият студент е изпратил до редакцията манифеста на новата българска литература (с. 153—154).

4. Текстологичните наблюдения са съвсем бегли, дори авторът се отказва да ги продължи, защото, както той твърди, няма нужда от допълнителни доказателства (с. 136).

5. Обща характеристика на текста на статията „Осветление на българската поезия“: „От друга страна, статията е твърде обща, засяга основни проблеми и се обляга само на миналото. Няма и следа от конкретни актуални литературни реалии, не се споменава име на нито един съвременен автор“ (с. 153).

Ще коментирам тия доказателства във втората част на бележките си, но се изкушавам да кажа, че последното твърдение на Й. Василев е неточно. В статията се споменава за съвременен автор — това е Петко Славейков (с. 132 долу); а литературни реалии също не липсват — посочил съм вече такива („Литературна мисъл“, 1985, кн. 7), ще посоча и други в тия страници с надежда, че ще бъдат забелязани.

Стигам до заключението, че между мен и Й. Василев принципният водел е в различното ни отношение към текста на статията „Осветление на българската поезия“. За мен той е винаги отправна точка за различни наблюдения и за изграждането на преки и косвени доводи „за“ и „против“ определено авторство; винаги съм държал нишката с текста да не се прекъсва от случайно възникнали асоциации и предположения. Затова на тия бележки гледам като на естествено продължение и допълнение към направеното преди.

Тъй като отправна точка и наблюдаван обект е единствено текстът на статията „Осветление на българската поезия“, следва да се запитаме съдържа ли този текст някаква информация за своя автор, оставил ли е той белези на своята индивидуалност като говорещ (пишещ) в изказването (текста)? И още — възможно ли е да се доберем до тази информация за говорещия чрез неговото изказване, по какъв начин и до каква степен?

Съвременните теории за речевата дейност, лингвистиката на текста, от една страна, а от друга — социолингвистиката и психолингвистиката, изследват изказването и текста от различни аспекти и със свои специфични методи. Отгук идва надеждата, че за интересоващите ни въпроси можем да получим положителен отговор.

Между посочените научни дисциплини напоследък се наблюдава сближаване — лингвистиката на текста се прагматизира и започва да обръща внимание на „дейността“ страна на текстовете, на тяхната комуникативна функция в обществената практика, а теориите за речевата дейност започват да изследват поредиците от речеве актове и свързаните с тях текстове. Затова според контекстната граматика на Т. ван Дайк основен предмет на прагматиката е отношението между изказване и контекст — нещо, от което се абстрахират семантиката и синтаксисът¹. Като нова дисциплина с нов предмет на изследване (преди това текстовете са изследвани в реториката и стилистиката) граматиката на текста създава нов апарат от единици на съдържанието², с чиято помощ можем да извлечем търсената информация за говорещия като страна в комуникацията и като личностна характеристика. Но тази информация се съдържа в текста неявно, имплицитна е в него следователно ще имаме работа с т. нар. скрити категории на текста или в най-широк смисъл — с категориите на пораждащия го контекст. Поради това се докосваме и до проблема за пресупозициите — сложен граничен проблем между философията и лингвистиката, обзор на който ни предлага В. А. Звегинцев.

Най-общо можем да кажем — резюмира той, — че проблемът за пресупозициите е проблем за извърречевите условия на речевите актове. Възможността речевият акт да се разглежда едновременно и като извърречеви акт (в съвкупността на всички потенциални извърречеви сили) се изразява в зачитането на „мълчаливите предпоставки“ или извърречевите условия, обезпечаващи правилното разбиране на речевите актове или изказвания³. Възниква въпросът, дали действително всички тези извърречеви условия, които са „скрити категории“ и не получават формален израз в езика, оставят някакви следи в структурата на езиковите образувания. И още: дали между „зримото“ в лингвистичния текст и „мълчаливото“ подтекст съществува някаква връзка и съгласуваност? Така възниква лингвистическата проблематика за пресупозициите⁴.

В литературата съществуват множество определения за пресупозициите, изходна точка на които е философското определение, използвано и в лингвистиката. От всички тях В. А. Звегинцев се опитва да изведе едно обобщено определение. Под пресупозиции — казва той, — следва да разбираме съвкупността от условия, които е необходимо да бъдат удовлетворени, за да: а) направим уместна употребата на изказване с дадена структура; б) може да бъде изразено комуникативно намерение (на философски език — дадена извърречева сила), ефективно изпълнено в конкретното изказване; в) може изказването да бъде правилно разбрано в своя пряк смисъл.

Същността на проблема за пресупозициите се заключава в разкриването на посочените условия, изискващи своето удовлетворяване. В зависимост от това, как ще се интерпретират тези условия, ние получаваме различни видове пресупозиции⁵.

Специфичният статус на речта в речевата дейност се изразява в това, че в речта (в текста) се отразява, моделира се независимо (преди всичко) от желанията на комуникаторите тяхната речева дейност. Този феномен се явява онтологическа предпоставка за контент-анализа, създаден за специфичните нужди на социологията, чиято задача се свежда до изследване на речевите текстове с цел да се отговори на въпросите: „Кой говори, какво, на кого, как и с какъв ефект?“ Не е трудно да се види, че търсенето на отговор за тия въпроси е всъщност възстановяване според текста на цялостната ситуация на обшуването⁶.

Речевите действия винаги са предназначени за определен адресант — конкретен или обобщен, но във всеки отделен случай речта е ориентирана към „ролевите“ възприятни способности на личността заедно със съпътстващите ги роливи атрибути, които се предполага, че тя владее⁷.

От социolingвистично гледище всеки текст съдържа два вида информация: „пряка“ — съобщението, което изказват или пишат комуникаторите; и „косвена“ — информацията, която въпреки и по-

¹ Р. Ницолова. Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език. С., Нар. просвета, 1984, 16—17.

² Р. Ницолова. Цит. съч., 17—18.

³ В. А. Звегинцев. Предложение и его отношение к языку и речи. Изд. Московского университета, 1976, с. 213.

⁴ В. А. Звегинцев. Цит. съч., с. 215.

⁵ В. А. Звегинцев. Цит. съч., 220—221.

⁶ Е. Ф. Тарасов. К построению теории речевой коммуникации. — В: Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов, А. М. Шахнарович. Теоретические и прикладные проблемы речевого общения. М., Наука, 1979, с. 102.

⁷ Е. Ф. Тарасов. Цит. съч., с. 102.

край волята и желания на комуникаторите позволява по косвен начин чрез анализ на текста да получим сведения за самия комуникативен акт и неговите елементи⁸. Както граматиката на текста приема говорещия и слушателя за системи в една по-широка прагматична теория, която съотнася два вида контекст — собствено текста и структурата на комуникацията и взаимодействието на участниците в нея⁹, така и социолингвистиката се стреми да изведе и означи тия понятия съответно като „пряка“ и „косвена“ информация в текста.

Очевидно е, че при извличането на „косвена“ информация от текста решаваща роля придобива социалният опит на читателя — онзи репертоар от дейности, в системата на които той може да вмести текста. Ролата на социалния опит е особено ясна при писмения текст, който не съдържа нищо друго освен графични сигнали, а носител на значението се явява читателят (интерпретаторът)¹⁰ на текста. Възстановяването на ситуацията на общуването според текста — това е анализ на някакъв процес по неговия резултат. Затова моделирането на социалните взаимодействия според текста е вече съдържателна интерпретация на този текст като превърната форма на общуване. Само след такова моделиране на социалните взаимодействия на комуникаторите е възможно разбирането на текста не само на равнището на обществено установените значения, но и на ролевия смисъл, а в отделни случаи — и на индивидуалните смислови значения¹¹. С наличния понятиен апарат теорията на речевите комуникации е в състояние да опише с известна степен на адекватност социалните взаимодействия на комуникаторите както и социалната история на личността и нейните езикови способности¹².

До нужната информация за говорещия (автор на статията „Осветление на българската поезия“) можем да се доберем, ако анализираме субективните отношения към обективното съдържание на цялото изказване. Тези отношения според Р. Ницолова най-пълно могат да се осветлят в рамките на тригълника: субект в тясна връзка с факторите на речевата ситуация — обективно съдържание на изказването — действителност. При това действителността се разглежда в два аспекта: като обект на отразяване в изказването и като обект на изменение чрез изказването¹³.

Различаваме следните видове субективни отношения към обективното съдържание на изказването: а) комуникативен статус на изказването — изразява комуникативното намерение на говорещия чрез собственото му изказване в различни видове изречения; б) модалност — това са различните видове съотнасяния от субекта на обективното съдържание на изказването към действителността като обект на отразяване; в) емоционалност — субективната емоционална реакция на говорещия към обективното съдържание на изказването; г) оценъчни отношения — с тях субектът изказва оценка за обективното съдържание на изказването.

Посочените видове субективни отношения влизат в различни взаимодействия помежду си, комбинират се, изключват се един друг, като образуват субективната (модалната) рамка на изказването¹⁴.

Комуникативният статус е задължителен елемент в изказването, а модалността, емоционалността и оценъчните отношения не са присъщи на всяко изказване. Всички субективни отношения, за които става дума, могат да се представят в семантичната структура на изказването като двуместни или повечеместни предикати, на които един от аргументите е винаги пропозицията (обективното съдържание на изказването), а друг е субектът (говорещият)¹⁵.

Текстът на статията „Осветление на българската поезия“ е изказване, в което се наблюдават всички видове субективни отношения към обективното съдържание. Естествено е да се очаква, че той ще бъде източник на богата информация за говорещия (Г. З-ч) — нещо, в което съм уверен и което се опитам да загатна по-рано (Сп. „Литературна мисъл“, 1985, кн. 7, с. 70).

⁸ Е. Ф. Тарасов. Цит. съч., с. 104.

⁹ Р. Ницолова. Цит. съч., с. 17.

¹⁰ Е. Ф. Тарасов. Цит. съч., с. 106.

¹¹ Е. Ф. Тарасов. Цит. съч., 107—108.

¹² Е. Ф. Тарасов. Цит. съч., с. 123.

¹³ Р. Ницолова. Цит. съч., с. 105.

¹⁴ Р. Ницолова. Цит. съч., с. 106.

¹⁵ Р. Ницолова. Цит. съч., 106—107.

Началото на текста е означувано с три важни въпроса, които устремно въвеждат в специфична комуникативна ситуация: „Коя е задачата на поезията? Каква посока да държи българската поезия? Кой дух да преобладава в нея?“ (с. 131). Това са три особени реторични въпроса, отправени от говорещия към самия себе си (говорещ и слушател съвпадат), а за адресата те са общи гносеологически въпроси. Веднага се налага да разграничим понятията „слушател“ и „адресат“¹⁶, защото случаят го налага, но все пак да видим защо въпросите са реторични.

За да употреби уместно един реторичен въпрос, говорещият трябва да е убеден, че този въпрос има само един истинен отговор и този отговор е известен на слушателя¹⁷ (в случая — на адресата). Съвсем ясно е, че отговорът на трите въпроса не може да бъде известен на адресата, а като се вгледаме внимателно в тия въпроси, ще стигнем до заключението, че отговорът им може да бъде известен само на говорещия и за него той е единствен. Този отговор е предварително планиран като замисъл за предстоящото изказване. Нещо повече — трите въпроса са градиращи семантично и логически; постепенно очертават границите на поставения проблем и синтезират в последователността си тезисно-композиционната перспектива на изложението по-нататък.

Особено важен е третият въпрос. Той е повторен като ехо-въпрос десетина реда по-долу и вече е емоционално маркиран, а при повторението е трансформиран като модален въпрос („Но кой дух трябва да преобладава в нашата поезия?“), за да се изведе най-същественият проблем в статията.

Следва ясно посочване на адресата: „Тие питання нерядко си задават любителите на изишната литература у нас, а твърде често оние, които ѝ са посветили своята душа“ (с. 131). Една от функциите на началните въпроси е да въведе адресата, а в случая той е разделен на две категории: „любителите на изишната литература у нас“ — сиреч читателите; и „оние, които ѝ са посветили своята душа“ — тоест поетите. Втората група е акцентирана с израза „твърде често оние...“ и на нея говорещият приписва по-голям интерес към проблема, който го занимава. С това докрай се изясняват комуникативните му намерения, които са заложили още в автореторичната функция на трите начални въпроса. Все още не е съвсем ясно към коя от двете групи на адресата би могъл да се впише говорещият, макар че акцентът върху групата на поетите е начална податка за социалноролевата му идентификация. В следващите изказвания се натрупва информация по този въпрос.

По-нататък говорещият развива своята апология на българския език и литература. В полемичен дух той стига до изказването: „Тая нелепост ни се пее от половина век на сам я ние, по свойственото си самоунижение, и словесно и печатно повтаряме в хор: да, да!“ (с. 131). Отново откриваме информация за приобщаване на говорещия към адресата чрез едно от значенията на 1 л. мн. число (нас — ни) — множество, в което влизат и говорещият, и неговият адресат¹⁸.

Адресатът, при все че запазва своята двуделност, разширява диапазона на социалната си характеристика — „по свойственото си самоунижение, и словесно и печатно“, като „словесно“ включва в значението си не само читателите, но и говорещите български език, а значението на „печатно“ обхваща широк културен кръг от труженници на перото, между които са и поетите.

Най-висока точка апологията на българския език достига в следващите изречения, когато на езика ни се признават не само естествените качества на средство за комуникация в една национална общност, но и когато се оценява главно като средство за съхраняване на културната и историческата памет на нацията, на нейните самотитни колективни изживявания. Никак не е странно, че това метакомуникативно по функции и съдържание изказване е емоционално маркирано, че в него са означени границите на културната му територия, а у говорещия е изострено чувството за приобщаване към адресата с всичките му социални и национални черти: „С същата смелост можем да потвърдим, че имаме свой формиран, прекрасен български език, който никак не е „безобразен“. Доказателство е това, че от дванайсет века насам той звучи ясен, звънлив, изразителен от тихий белий Дунав до Пинд и шест милиона хора на него плачат, молят се и пеят, а тоя език чудесно се вдава в поезията“ (с. 131).

Специално внимание ще отделим на израза „а тоя език чудесно се вдава в поезията“. Той е важен и като оценъчно отношение, и като фактор в комуникативния статус на изказването. Посоченият израз съдържа приблизително следните възможни пресупозиции:

¹⁶ Р. Ницолова. Цит. съч., с. 37.

¹⁷ Р. Ницолова. Цит. съч., 108—109.

¹⁸ Р. Ницолова. Цит. съч., с. 38.

1. за да дава подобна оценка, говорещият би трябвало да притежава достатъчно познания и в областта на езика, и в областта на поезията;

2. твърдението му, представено като съобщително изказване, вероятно се основава на лични знания и опит;

3. позицията му на субект на изказването (говорещ или по-точно пишещ) може да се идентифицира социално или с ролята на поет, или с ролята на читател с по-високи естетически потребности и култура.

И трите пресупозиции отнасям естествено към говорещия, а в последната пресупозиция по-вероятна е ролята на поет — тя се утвърждава и в следващото изказване: „Може той още да се искастри, да се огъвка, исчисти, облагороди, в това няма съмнение, но той е вече язикът на настоящето и на бъдещето. Инструментът на българската мисъл е готов. Чака само искусни художници“ (с. 131).

В желателните изречения се означава нереално, субективно необходимо действие, като паралелно се предава информация и за това, дали желаното действие е възможно, дали може да се осъществи в бъдеще¹⁹. С безличната глаголна форма „може“ в сегашно време се означава именно такова възможно бъдещо действие. Този модален признак е категорично подчертан с изрза „в това няма съмнение“, а конкретно в изречението се отнася до действие, изразено в поредица от четири глагола, които са семантически двуделно градиращи („искастри“, „огъвка“ — „исчисти“, „облагороди“). Позицията на говорещия отново ни отправя към социалната му идентификация като поет, което потвърждават и последните две изречения в изказването: „Инструментът на българската мисъл е готов. Чака само искусни художници.“ Основанията за такова предположение са както категорично подчертаната възможност и бъдещност на действието, така и неговата семантика в градиращата глаголна поредица. А като имаме предвид и пресупозицията за личния опит в изказването на говорещия, съвсем мотивирана изглежда категоричността на твърденията му в последните две изречения.

Това бе началото на изказването (първите 25 реда от текста). Дотук интересувашата ни информация за говорещия се свежда до: 1) презумпцията за позоваване на собствения личен опит в изказването и 2) някои податки за социалната му идентификация като поет. Тази информация е хипотетична, вероятностна, макар това да не важи в еднаква степен за двете предположения. Повече данни се откриха за говорещия като поет, но ако се прехвърлим сега в края на текста, ще намерим потвърждение и на презумпцията за личния опит в изказването му: „Всичко до тука казано относително необходимите условия, в които трябва да бъде поставено развитието на нашата млада поезия, не е някоя нова теория, а още по-малко абсолютно непогрешима. Ние се потрудохме само да подкрепим едно наше възрение върху нашата млада поезия, основано на доста взирание и размисление, и да повторим тая проста истина: че талантът трябва да се остави свободно да се развива. Единичното нещо, от което даровитият писател трябва да се плаши, е не че предметът му може да не угоди на някой-си, а че може лошо да е изложен“ (с. 133).

От семиотическо гледище елементите „начало“ и „край“ са съществени за възприемането и тълкуването на даден текст. Те образуват смислово-функционалната рамка на изказването и за така „ограденото“ пространство в нашия случай можем да приемем за доказана верността на презумпцията за обвързване на изказването с личния опит на говорещия, с неговите наблюдения и размисления. В изразите „ние се потрудохме“ и „едно наше възрение“ говорещият използва транспонираната форма и е — 1 л. мн. число в значение на т. нар. авторско множествено число като проява на скромност²⁰.

Заслужава внимание уговорката „не е някоя нова теория, а още по-малко абсолютно непогрешима“. Тя има общ модален смисъл — отношение на говорещия субект към обективното съдържание на изказването²¹. В нея говорещият оценява възгледите си и дестабилизира категоричността на по-рано изказани подбуди, желаниа и твърдения, но въпреки корективите на относителността твърденията му не са обезсилени, а модалните значения само се занижават до по-ниска степен. Уговорката, разбира се, не променя

¹⁹ Р. Ницолова. Цит. съч., с. 155.

²⁰ Р. Ницолова. Цит. съч., 39—40.

²¹ Р. Ницолова. Цит. съч., с. 147.

фактичката обвързаност на говорещия с личния му опит в цялото изказване, напротив, дори го подчертава в самооценката.

Попътно и с риск за известно отклонение ще припомним, че и бележката на редакторите под линия вероятно е преследвала подобен ефект — смекчаване на естетическия радикализъм на Г. З-ч (Сп. „Литературна мисъл“, 1985, кн. 7, с. 80), т. е., че близо една до друга в текста са разположени две уговорки с с твърде сходни цели и предназначение, в което откривам още един аргумент в подкрепа на мнението си за скритото намерение на тъй важната редакционна бележка.

Заклучителният извод към статията отново ни връща към идентификацията на говорещия като поет, защото изказването му е маркирано с обективна модална необходимост в иреалните значения („трябва“) — „и да повторим тая проста истина: че талантът трябва да се остави свободно да се развива. Единичното нещо, от което даровитият писател трябва да се плаши, е не че предметът му може да не угоди на някой-си, а че може лошо да е изложен.“ Тук е резюмиран собственият опит на говорещия, неговата позиция и надежди за бъдещето, а иреалните модални значения, които изразяват обобщено една необходимост, са въведени в скрита опозиция с контекстуални реални значения, които съдържат едно друго („действително“) състояние на нещата — „талантът не се развива свободно, той обикновено гледа да угоди на нещо или на някой си и не се плаши, че предметът му може лошо да е изложен“.

Във финалната част на статията се потвърди верността на презумпцията за обвързване на изказването с личния опит на говорещия, и то по собствените му признания. Там открихме в обобщен вид и информация за социалната му идентификация като поет, но това далеч не са единствените „точки“ на текста, от които ще извлечем отговора на този въпрос, и естествено не могат да бъдат негова удовлетворителна мотивировка. Нужните данни са разположени в пространството между повтарянето на началния трети въпрос („Но кой дух трябва да преобладава в нашата поезия?“ — с. 131) и заключителния извод за свободата на таланта (с. 133).

Повторният трети въпрос е, както казах, автореторичен, но с добавка на модално значение (трябва + да + сег. време), т. е. предстоящо необходимо действие²², а така и позицията на говорещия спрямо основния проблем на изказването е окончателно изяснена — проблемът е формулиран и предстои развитието и изясняването му по-нататък.

В следващия фрагмент отново се натъкваме на волунтативна модалност: „Нека не спираме полета на свободната мисъл на поета, нека не налагаме на вдъхновените посока и граници, нито на нашето умствено движение вид на поръчана и рутинна литература. У нас, дето още по нищо не се е писало, всичките теми, всичките явления в природата, всичките въпроси в живота, които могат да съблязнят мислителя и да привлечат художника, са още девствени и небутнати от българската мисъл“ (с. 132). В случая с и е к а — изречението и глагол в I л. мн. число се означава съгласие на говорещия да извърши действието съвместно с адресата²³, а модалната форма „могат“ + сег. време означава едно възможно бъдещо състояние на нещата. С констативната част на второто изречение говорещият посочва „белите полета“ в съвременната му българска поезия, очертава техните ориентири и граници за поета, мислителя и художника, а това само по себе си говори вече достатъчно красноречиво за собствените му компетенции и намерения. Но той не спира дотук и запълва тия „бели полета“ по-нататък с новите теми, достойни за българската поезия: „Отечеството, свободата, вселената, това олицетворение на Безграничното; природата в раскошната си премяна; сърцето, тоя неукротим демон, заключен в човешките гърди, който вечно иска, плаче, смее се, бунтува се, въздиша, всичко това е тема достояна за писателът, когато той иска да се въскачи на висотата на човека“ (с. 132).

Редно е вече да се запитаме какъв ще да е този човек, който с такава сигурност запълва празнините и чертае посоки в нашата поезия от средата на 80-те години! А отговорът идва недвусмислено ясен, особено когато чуем откъде един поет м о ж е (!) да черпи вдъхновенията си: „Превъходно преимущество е за един поет да черпе единствено вдъхновенията си из народното мирозъзерцание; но допуща се да ги приеме и от другад, стига те да могат да трогнат струните на сърцето му и на лирата му; той ще ги воспроизведе в прекрасни образи, в нови форми, но пак с оригиналният отпечатък на българската душа. Бай-

²² Р. Ницолова. Цит. съч., 119—120.

²³ Р. Ницолова. Цит. съч., с. 138.

рон, Гете, Шилер, Хюго, Мюссе се досягат до всичките епохи и до всичките хоризонти и пак са останали поети на своя народ и на своето време, защото са предали несъзнателно, без да щат, на всичките си творения своята лична и национална индивидуалност“ (с. 132). В две изречения е манифестирана една модер- ния за времето си естетическа програма — с поглед към самобитната народна традиция, рецептивно от- творена навън към чужди литератури, образци и автори, с по-широки културни хоризонти, но без да се пренебрегва личната и национална индивидуалност на твореца. Манифестът представя нова и актуали- зирана културноисторическа версия на известния наш проблем „ние сред другите и те сред нас“.

Говорещият (вече можем да го наричаме поет) е заложил в изказването си своето лично мнение (това вече ни е известно), но сега той се застъпва за едно изискване, което се отнася вече по конкретно до условията (свободата) на поетическото творчество: „Няма нужда да направляваме мисълта на поета. Тя се движи и лети по диктовката на всичко онова, което съставлява неговия вътрешен и външен мир“ (с. 132). В друг стилистичен вариант тази идея увенчáva и заключението на статията като отговор на ос- новния въпрос „Но кой дух трябва да преобладава в нашата поезия?“.

Разгледаните особености на комуникативния статус на изказването, неговата разнообразна модал- ност, емоционалността и оценъчните отношения ни водят до извода, че говорещият е отправил послани- е на поет към поети, т. е. за него статията е повод за лична равностетка, изповед и призив към „ония събратя по перо, „които ѝ са посветили своята душа“ (на поезията).

Изследвайки текста, вече ни е известно за говорещия, че изказването му се основава изцяло на лич- нен опит; че имаме основания за социалнорелевата му идентификация като поет. Ще продължим тази лини- я на постъпателна конкретизация, следвайки модела на „обелването“ — навътре към същността на проблема за авторството. Тогава да се запитаме: ще ни предложи ли текстът сведения за персоналната, личностнобиографична идентификация на Г. З-ч?

По този въпрос мненията на с. Й. Василев не съпадат. За него в текста на статията няма и следа от литературни реалии, какво остава пък за личностнобиографични характеристики. Твърдението му за мен е напълно обяснимо, защото изразява избирателността на неговата гледна точка, обвързана с хипо- тезата за авторството на Гаврил Занетов. В предшната си работа предложих доказателства за иденти- фикацията на Г. З-ч с поетичната и личностната биография на Вазов. Тук ще се опитам да ги допълня и обогата, отчитайки конкуренцията на двете хипотези, защото тяхната вероятностна стойност е обзор- рима само в явното сравняване помежду им, във видимостта на техните съотносимы параметри.

В търсената посока текстът ни предлага едно изказване, което започва с оценка: „За щастие, това нетърпимо ниво, което не ни даваше въздух да дишаме, не ни оставяше ни време, ни възможност, ни же- лание към нещо стояще извън кръгът на дневните нужди и беда на робуването, престана да тежи вече поне въз по-голямата част от отечеството ни; и ние, като вляземе в тоя нов живот на политическо същес- твуване, виждаме, че се разтварят пред нас йоните, обширни хоризонти на цивилизацията и на хуманиз- мът; нашият нравствен кръгозор се разширява, нашето мировъзрение става по-свободно и по-просторно; преградите на строга националната съсредоточеност и затвореност падат и дават вход на широката об- ласт на човечеството“ (с. 131—132).

Два момента влизат в опозиция — „преди“ и „след“. Освобождението, които са маркирани грама- тически съответно с минало и сегашно време, а говорещият се е слял с колективна форма на изказ чрез местоимението „нас“ (1 л. мн. ч.) в значение „аз и моя народ“. Свидетелските глаголни форми и консти- туцията на говорещия ни предлагат информация въз основа на собствен жизнен опит. Като изхождаме от тази ориентация в текста, фактът, че двамата конкуренти в годината на Освобождението (1878) са на различна възраст, става показателен. При съпоставка разликата е очевидна — тогава възрастна на Вазов е 28 години (род. 1850), а Гаврил Занетов е 15-годишен (род. 1863). Едва ли е нужна голяма прозорливост, за да заключим, че биографичните данни и жизненият опит на Вазов с далеч по-голяма вероятност се съгласуват с изказването на Г. З-ч.

Същата биографична и творческа съгласуваност с Вазовото присъствие откриваме и във фрагмента: „Новата българска поезия, с изминатите от нея стадии, от средата на тоя век до днес, представлява пак това явление на въздействието на времето въз литературата“ (с. 132). Привлича внимание изразът „от средата на тоя век до днес“, т. е. това е поезията от периода на късното Възраждане насам. За нейното развитие свидетелски се изказва говорещият поет, с което биографически се идентифицира е Вазов (род.

1850). Но не само биографически, а и творчески, тъй като той вече е писал за поезията от тоя период в предговора на „Българска христоматия“ (1884) заедно с К. Величков. И отново се налага същият извод за конкуренцията на Гаврил Занетов.

Ето още един фрагмент с подобно значение: „Умразата против вековните тирани на народа ни осладна и достигна почти до равнодушие заедно с изменението на съдбините ни; борбата против чорбаджилъка опомля; тоя бич го замести политическото шарлатанство под цилиндърът и фракът; вечният шум на партизанските сблъсквания с своето вредоносно въздействие въз моралът на обществото и литературата дава обидна пища на сатирическата поезия (защото днес с патриотическата поезия не може да бъде освен политическа или сатирическа), но една поезия, която се храни само с съвременните страсти и с умразата против пошлостта и шарлатанството, не отива надалече“ (с. 133).

В откъса откриваме важни реални от идейната, гражданската и поетическата биография на Вазов. Съществуват ясни намеци за политическия живот и нравите на Източна Румелия, с които поетът жигейски е свързан до 1885 г., както и намеци за собствените му сатири, писани „по повод“ в онова време. Мнението му за този вид поезия е категорично изразено и преди, и след изказаната тук преценка, но за това — след малко. А сега нека подчертаем, че при едно сравнение такива реални не се съгласуват с биографията на Гаврил Занетов; че той не е имал лични основания, жизнен и творчески опит за подобни твърдения и констатации.

Към поредицата от биографични реални ще прибавим най-после и изречението: „Песнята: „От де да начена, о любезна моя“ е неспособна освен да разсмее, както е безсилен и войнственият марш „Стани, стани юнак балкански“ да произведе прежий патриотически въторг“ (с. 133). В края е поставен знак, който отвежда от редакторската бележка под линия, за чието значение и смисъл вече говорихме.

По-характерно обаче за цитираното изречение е, че ни предлага една културна и биографична реална: говорещият е успял да скицира в най-общ план историята на рецепцията на две популярни песни от времето на късното Възраждане. И докато казаното за Чинтуловата песен остава като биографически неадресирана преценка, то песента „От де да начена, о любезна моя“ ни отвежда към един ранен семеен спомен на Вазов за майка му, споделен пред Ив. Д. Шишманов: „Майка ми беше между другото и многопеснопойка. Когато имахме в празнични дни гости на вечеря (роднински семейства), той (Вазовият баща — б. м., Г. Б.) винаги моляше майка ми след песните на децата и тя да поее. Например „От де да начена, ах, любезна моя“ или други някои от Славейковите (доста сгуе, преведени от гръцки) или от песнопойката на Зафирова.“²⁴

Началният момент на рецепцията на тази песен идва от семейната среда на Вазов, за да се промени и завърши като оценка в статията на Г. З-ч. Вероятността зад тия инициали да се крие народният поет е почти стопроцентова, особено когато предприемем съпоставка с културните традиции в семейната среда на Гаврил Занетов, изучени и описани от Йордан Василев (с. 150—151). Там не открихме конкурентни факти за възникването на такава реална.

Следващата реална е вече от друг характер, тя е естетическа оценка. Ето как Г. З-ч характеризира поезията на Ботев: „В поезията му проглежда вече по-общечеловеческий, по-възвишено-отрицателен възглед: четете на Гергьовден, Борба и Молитвата“ (с. 133). Оценката е лаконична квалификация („по-общечеловеческий, по-възвишено-отрицателен възглед“), а нейната разгърната форма откриваме във Вазовата студия „Христ Ботев“ („Денница“, 1891) — „По-после, в своите специално-бунтовнически песни, а особено социалисто-анархистическите, Ботев тръгнал от тая негативна точка и под влиянието на убеждения, за които бегом по-напред споменахме, разширява границата на своята омраза и не седоволява вече да вижда само в турчина и в българския чорбаджия душманите на народа“ (ИВСС, т. XX, с. 40)*. И малко след това: „Тука вече се чувствуват нотите на ония прекалени отрицателни мотиви, които ни пее другде неговата дигра (Борба и Молитва)“ (ИВСС, т. XX, с. 41).

Споменатите от Г. З-ч стихотворения („на Гергьовден, Борба и Молитвата“) са разгледани в същия дух от Вазов по-нататък в неговата критическа студия, смисълът на оценките съпада, т. е. започнато-

²⁴ Ив. Д. Шишманов. Иван Вазов — спомени и документи. Второ допълнено издание. С., Български писател, 1976, с. 68.

* Тук и по-нататък ще отбелязваме последното издание на Вазовите съчинения съкратено в текста (ИВСС), като посочваме номера на тома и страницата.

то в „Осветление на българската поезия“ през 1885 г. се развива по-обстойно в студията „Христо Ботев“ (1891). Ще се убедим, че това са работи на един и същи автор, стига да си дадем труд внимателно да сравним текстовете. На друго мнение е обаче Й. Василев. Да сравним какво казва той: „На дишеш език това „отрицателен“ вероятно би звучало като „критичен“, „непримирим“ (с. 123). И сега избраната гледна точка обяснява всичко.

Посочих веднъж Вазовата студия като източник на идентификация на Г. 3-ч („Сп. „Литературна мисъл“, 1985, кн. 7, с. 84). Налага се да го подчертая пак, защото там ще се намерят и по-същностни съответствия („патриотическа поезия“, „емиграционна литература“ и други техни варианти), които са о н о в н и понятиен ядра и в двата текста, т. е. изразяват една и съща естетическа позиция. С повече взирание ще открием и текстуално-стилистични прилики — няма да ги повтарям, но се изкушавам да добавя нещо съвсем очевидно: обикнатите Вазови изрази „струните на сърцето и лирата“ в различни варианти ще срещнем и в студията, и в текста на Г. 3-ч.

За втори път отлагам разглеждането на Вазовата студия, а тя заслужава далеч по-обстойно изследване. Казаното за нея досега е крайно недостатъчно. Литературноисторическата ѝ оценка е вярна, но я обхваща само в най-общ тон. Не са чак толкова много източниците на Вазовата естетика, за да пренебрегваме по не знам какви си съображения най-обемния и най-прецизно композирания критически труд на народния поет. Не мисля да си затварям очите пред слабостите на Вазовата студия — напротив, бих искал да се посочат, но точно, с чувство за историчност и с уважение към духовния мащаб на предците. Би било далеч по-добре и по-честно, отколкото прилаганата и до днес „критика на мълчанието“. Време е в тази студия да преоткрием един важен естетически паметник на следосъбожденското литературно мислене с всичките му недостатъци (и с обясненията им!) и с всичките изненадващо точни и съдържателни попадения за началото на 90-те години. Ще си позволя впрочем една илюстрация, но не без връзка със заключителните думи в статията на Г. 3-ч.

Като говори за политическото напрежение в живота на Ботев, за тревогите му от частен характер, за това, че великата цел на живота му — свободата на Отечеството — е заслонявала всички други интереси, Вазов стига до извода, че това е причина на заден план да останат интересите му „в областта на чистото изкуство“ (ИВСС, т. XX, с. 24), което неблагоприятно се е отразило на художественото му творчество. Да, изразът е „чистото изкуство“! След удивлението трябва внимателно да проникнем в значението му.

Вазов винаги е бил против принципа „изкуство за изкуството“ — споделил го е пред проф. Шишманов в края на живота си²⁵. Тук обаче в понятието „чисто изкуство“ той влага по-различен смисъл — това е изкуството, освободено от утилитаризъм, което стимулира таланта за свободна изява, разкрепостява се творческата му индивидуалност от принудата и задължението на определени социални очаквания. С това понятие Вазов означава новото „естетическо поданство“ на поета. Неговото „чисто изкуство“ е една от принципните разлики между патриотическата поезия на миналото и новата, свободна поезия, а за свободния от предишни задължения поет остава като главен проблем естетическата „битка“ с материала и формата: „Колкото и да е второстепенно нещо формата, тя е тясно свързана с вътрешното съдържание и когато последното е добро и изящно, то прося да се изрази в изящни форми. Същността на поетическия талант собствено и се състои в съчетанието, обладанието на тая двойка способност за възприемането на хубавото и възпроизвеждането му в прекрасен образ. А понятието за прекрасното е несъвместимо с недостатъчното, с грубото или слабото. От един талантлив художник-поет, каквото е той, с когото се занимаваме, критиката има право да иска да съединява еднакво силно и двата гореказани духовни факултети и да бъде строга към дисхармонията в тях“ (ИВСС, т. XX, с. 26—27).

Като оставяме засега без коментар това, че тия думи са отнесени към поезията на Ботев, виждаме, че в няколко изречения е кондензирана цяла естетика или поне основните ѝ теоретични въпроси: форма и съдържание; прекрасното и хармонията; рецептивнотворческата способност („възприемането“ и „възпроизвеждането“); мярата на вкуса (хармония и дисхармония) — за да станат тия основни положения „естетика в движение“, т. е. критическа мярка и възглед за поетичното. Не завършваше ли и Г. 3-ч статията си с подобни истини!

Естетиката на Вазов се оформя постепенно от „Новонагласена гусла“ (1875) през „Осветление на българската поезия“ (1885) до критическата студия „Христо Ботев“ (1891), а художествената му практика

²⁵ И в. Д. Шишманов, Цит. съч., с. 208.

се движи и пулсира около тия естетически начала. И естетиката, и художествената му практика са изразени двуделни: от една страна, Вазов—човекът и поетът, а от друга—Вазов — родолюбецът и гражданинът. Разбира се, лицата „Вазов — човекът“ винаги е била потискана, изтласкана на заден план, но не е била безплодна, нито затихваща в творчеството му.

В статията на Г. 3-ч има един пасаж, на който в предишната си публикация отделих специално внимание: „Краткий, но бурен период на априлската катастрофа (1876) и освободителната война, която я последва, роди у нас една неголяма поезия, която изрази в себе си завещаният от дедите ни култ към руският цар, оплака мъчениците и прослави героите на борбата. Тук, разбира се, не се касае никак до художествената ѝ страна, на тая патриотическа поезия, която характеризира целия период от нашето народно разбуждане“ (с. 133).

Предложих възможни тълкувания на това „тъмно място“ и стигнах до извода, че за уточняване на понятието „неголяма поезия“ с всичките му възможни значения са нужни допълнителни историко-литературни проучвания (Сп. „Литературна мисъл“, 1985, кн. 7, с. 74). И те не закъсняха. Почти по едно и също време с моята статия излезе от печат книгата на проф. Милена Цанева „Поет и общество“ (С., 1985). Това прецизно изследване потвърди историко-литературните ми доказателства за Вазовото авторство, на него дължа и личния стимул да го защитавам тук. В книгата открих допълнителни аргументи в подкрепа на мнението си, че художествената практика на Вазов до 1885 г. най-пълно съответствува на възгледите на Г. 3-ч за следосвобожденската поезия, на нейните нови теми и по-широки хоризonti, с което пък авторката релативизира известни представи за Вазовото дело като естетическа и историко-литературна константа. Не крия задоволството си от подобно единомислие и може би поради това смятам, че трудът на проф. М. Цанева все още не е получил достатъчно силен резонанс сред специалистите.

Благодарение на нея се вгледах внимателно в едно Вазово писмо от Спас Вапов от 16 октомври 1878 г., изпратено от Русе. И датата, и някои моменти от писмото изясняват докрай „тъмното място“ в текста на Г. 3-ч: „Бързам да Ви проводя един екземпляр от новата си книжка „Избавление“. Това го правя, за да удовлетвори Вашето любопитство; инак не бих Ви я пратил, защото, признавам се, тоя път не съм благодарен от труда си и го намирам слаб в сравнение с прежните си съчинения. Аз мисля, че две са причините на това: едно, че аз съм писал тия стихове, като съм бил винаги заглъхнал и обременен от канцеларски занятия, та не съм имал достатъчно време да си съсредоточа мислите в тишина и да се въздушея, или защото първият ентузиазъм премина към русите, които преумушкетено възпявам, и аз гледам равнодушно на това; както и да е, това ослаби вярата ми в мене си и аз няма вече никога да пиша политически и патриотически стихотворения, които са плод на минутни увлечения и преходни въздушевления. Аз желяя и Ви(е) да ми пишете за това нещо и да ми явите Вашето мнение безпристрастно, чувате ли? — безпристрастно!“ (ИВСС, т. XXI, с. 19).

Подчертаните думи (разредката) в писмото принадлежат на самия Вазов и това е твърде показателен смислов акцент, върху който по-късно ще гради възгледите си Г. 3-ч, ще означаи именно с тия думи поезията на миналото. Сега обаче народният поет ни предлага само едно откровенно и самокритично мнение за собствената си поезия „по повод“ и още в края на 1878 г. у него се заражда неудовлетвореност от съвременната му патриотическа поезия (включително и собствената!). От тая изповед пред Спас Вапов се проправя пътят към идеята за обновяване на поезията в статията на Г. 3-ч (1885).

Повече от сто години след появата си статията „Осветление на българската поезия“ изглежда едва ли не като безпрецедентен случай, като „бяла врана“, долетяла някъде от вън, от чужбина. А тя има своя творческа и биографическа рамка, свой историко-литературен контекст, които хронологически ѝ отреждат средоточието между 1878 и 1891 г., т. е. между едно лично писмо и една критическа студия. И ако досега нейният генезис като литературна естетика беше забуден в тайна, причината за това се корени не само в анонимността на автора ѝ, но и в някои съвременни предубеждения за силата на националните творчески кълнове.

Проблемът „неголяма поезия“, за „художествената ѝ страна на тая патриотическа поезия“ е възникнал пред Вазов към края на 1878 г., и то на фона на още неизживяното народно опиянение от свободата. В кратък преглед проф. М. Цанева е разгледала основния корпус от творби, посветени на освободителната война (с. 102—108), които за Г. 3-ч изразяват „завещаният от дедите ни култ към руският цар“. И тук веднага попадаме на важни реалии: биографическа — Вазовото

семеен възпитание, осветено от тоя „култ“; и творческа — неговата критична оценка за поетическия израз на тоя „култ“ в писмото от 1878 г. до С. Вацов, а после и в статията на Г. З-ч от 1885 г.

Изхождайки от натрупаните аргументи за идентификацията на Г. З-ч с Вазов, ще предложа нов прочит на две писма на народния поет: първото — до К. Иречек от 24 април 1885 г., от Пловдив; и второто — до С. Вацов от 25 април 1885 г., пак от Пловдив. Важно е в случая е, че и двете писма са писани няколко дни преди излизането на трета книжка на сп. „Зора“ — 1 май 1885 г., където е отпечатана статията на Г. З-ч. Ще използвам почти пълния текст на писмата, защото е наложително.

Първо писмо: до К. Иречек, Пловдив, 24 април 1885 г.:

„Драгий ми г. Иречек,

По причина на отсъствие, а после на боледуване закъсиях да отговоря на писмото Ви и да Ви благодаря за съчувствените Ви думи в отношение на моите трудове по литературата.

Наистина „Зора“ се редактира и издава от мене и г. Величкова (работите, подписани А. И., са негови); мислим да ѝ дадем характер съвсем оригинален, като ще се мъчим да я пълним с повести, поезии и литературни шудии, по възможност непреводни, които, каквито и да са, все ще бъдат едно-що за нашата българска литература, задавена от преводи. Само така мислим, че „Зора“ може да има своя *raison d'être*. Но тя ще следва от близо и литературното движение у европейските, особено славянските, народи. Не искам да изгубя случая, пречее да Ви кажа колко ще Ви бъдем благодарни, ако ни пратите нещичко от Вашите трудове по описанието на отечеството ни, които ще бъдат едно украшение и една реклама за „Зора“. /.../ (ИВСС, т. XXI, с. 52—53).

Второ писмо: до С. Вацов, 25 април 1885 г., Пловдив:

„Драгий ми приятело,

Приех и двете ти писма, но по едно отсъствие из Пловдив, а друго по боледуване не успях по-рано да отговоря и да ти благодаря за съчувствените ти думи по повод на „Зора“.

Това списание, на което аз с г. Величкова сме редактори и издатели, ще се сили да бъде колкото е възможно с по-оригинално съдържание. Поезии, белетристика, литературни шудии, преводи малко ще има, защото те и така са бол в нашите периодически издания. Впрочем „Зора“ ще следи за литературното движение в европейский, а особито — славянский мир, като дава съобщение за него, а в случай — ще печата и хубави неща от славянските литератури.

Бележките ти за формалната страна на списанието ги взехме пред вид, но мислим, че не иде хубаво да разместваме рубриките сега вече (подир излизането на II книжка), то ще върви вече така малко разбъркано, само цената за в Княжеството ще намални. /.../

Твоите стихотворения не ще се турят, защото са д ю б о в н и, а „Тумрук“ при всичко, че страшно съм разсърден на сърбите, че бъде обнародван, ако ти не бъдеш така любезен да ни пратиш някои от по-добрите му новели (на Милчевич) в „Междудневица“, макар че били и по-дължки. В III кн. от „Зора“ споменуваме само за Милчевича в отдела, в който туряме и книжовните Ви известия. Понеже виждам интересът, който показваш за „Зора“, ще те помоля да ни прашаш за нея, ако имаш възможност, кратки литературно-биографически шудии за Маджураича и за други хърватски списатели, за да запозна/е/ш българите с тях. Твоето сътрудничество, по каквато част и да бъде, ще ни е скъпоценно.

Втора книжка от „Зора“ излезе май бледа, но III книжка мислим пò да Ви хареса. Статии, подписани А. И., са от г. Величкова. Не можеш ли ни праша мннички рецензии? Това ще бъде най-слабата страна на „Зора“. Аз нямам хладнокръвие и критически похват да пиша такива работи. /.../“ (ИВСС, т. XXI, с. 53—54).

И в двете писма се забелязват „общи места“; и двете предлагат интересни сведения за трудностите на редакторите по това издание, но нека се опитаме да ситуираме тия писма спрямо предстоящото излизане от печат на кн. 3 (1 май 1885) на сп. „Зора“ и спрямо публикуваната в нея статия на Г. З-ч.

Когато на 24 и 25 април 1885 г. Вазов пише своите писма, кн. 3 на списанието със сигурност е вече завършена и комплектована от редакторите (извод, който се налага според писмото на С. Вацов), и по това време няма къде другам да се намира освен в печатницата за набор и окончателна подготовка за излизане. Съвсем ясно е, че съдържанието ѝ е било напълно известно на Вазов, преди да седне да пише на приятелите си; същото тъй напълно известно за него е била и статията „Осветление на българската

поезия". Но и още нещо — напълно изяснено за поета е било и редакторското му отношение към статията, дадено в бележката под линия, която преследва определени цели (за това вече говорихме).

След като са излезли от печат първите две книжки от „Зора“ и Вазов е получил критични бележки от С. Вацов за формалната страна на списанието; след като ги е намерил за справедливи и му дава своето обяснение — сега, дни преди излизането на третата книжка, поетът най-сетне формулира програмата и литературната стратегия на списанието. Направил го е два пъти, в два последователни дни, което изключва всяка случайност, всякакви моментни настроения. А единственият програмен член в съдържанието на кн. 3 е статията на Г. 3-ч — това също не може да е случайно, както не е случайно и редакторското отношение към нея. Този деликатен баланс между автор и редактор е отразен в сравнително пестеливата осведомителност на двете писма.

Като очертава физиономията на списанието, Вазов държи на оригиналността му. По-нататък заявява, че „Зора“ ще следи „отблизо и литературното движение у европейските, особено славянските народи“, защото такава е мисията на списанието според плановете на двамата редактори.

В двете Вазови писма е посочено участието на К. Величков — два пъти са изписани инициалите на неговото авторство — А. И., което недвусмислено изключва смесването им с Г. 3-ч и коригира предишното ми предположение за дубиално участие.

За участието на С. Вацов Вазовото писмо до него ни осведомява по-подробно — може би защото приятелят му е бил равностоен почитател на „Зора“ и защото е единственият по-активен сътрудник. Но най-важното за нас е авторското му участие в излизащата кн. 3 на списанието: „В III кн. от „Зора“ споменуваме само за Милчевича в отдела, в който туряме и книжовните Ви известия.“ Видимо ясно са уточнени всички параметри на неговото участие и както казах преди, изключена е възможността името му да се свърже с инициалите Г. 3-ч.

Идва ред да направим равностетка за пълното авторско участие в програмната книжка трета на „Зора“, тъй като са налице всички основания да се приложи „принципът на разпределението“ само в нейния обхват, т. е. да се потърси и провери още веднъж кой се крие зад инициалите Г. 3-ч.

Авторите, публикували в тази книжка, са трима: И. Вазов, К. Величков, С. Вацов и П.-в. Тук няма недоразумение, защото последните изследвания²⁶ сочат, че инициалите П-в, поставени след стихотворението „Неприпознатий герой“, с голяма доза увереност разкриват авторството на К. Величков. Същите трима автори по различен начин са свързани и с писмото от 25 април 1885 г. — С. Вацов като адресат и със скромно авторско участие в кн. 3; К. Величков — в ролята му на редактор и автор с определени инициали; и накрая — Вазов като автор на писмото, редактор и единствен претендент за идентификация с инициалите Г. 3-ч.

Обзора на доказателствата за авторство на Гаврил Занетов ще започна с текстологичните бележки на Й. Василев. От езиковата материя на статията „Осветление на българската поезия“ той взема само повърхностни проби за сравнение с езика на Гаврил Занетов. Констатира обща употреба на русизми и някои други словосъчетания и с това въпросът се изчерпва. Заклучава, че няма смисъл „да се занимава с допълнителни доказателства като анализ на езика, изобилието на русизми и др.“ (с. 136).

Оскъдните текстологични наблюдения обаче говорят за друго. За достоверна езикова идентификация посочената обща лексика е крайно недостатъчна по обем и мотивация. Тук се налага точно обратната логика на нещата — тази обща лексика трябва да се извади „пред скоби“, защото е присъща и на Вазов, и на Гаврил Занетов, и на Г. 3-ч. По онова време тя е обща лексика дори за голяма част от нашата интелигенция. Бъдещите езиково-статистически изследвания с помощта на електронно-изчислителна техника точно ще определят нейния състав и процентни съотношения в езика на тогавашната епоха. Дотогава ще я караме „на око“, щом се домогваме до помощта на тия текстологични аргументи. Колкото и несвършени да са сегашните ни познания, извън съмнение остава, че с лексика „пред скоби“ не може да се постигне достоверна стилистична атрибуция.

Беглите ми наблюдения показаха, че в общата лексика за Вазов, Гаврил Занетов и Г. 3-ч попаднаха някои форми, които преди смятах присъщи само на Вазов и Г. 3-ч. За моя изненада открих ги и в езика на

²⁶ Вж. ИВСС, т. XIX, с. 660; Периодика и литература. Т. I. 1877—1892. С., БАН, 1985, с. 296.

Гаврил Занетов. Става дума за формите „тие“ и „оние“ вм. тия и ония. Формата „тие“ открих и в „Две статии по нашата литература“ (Лом, 1893) на с. 38, р. 26. Наистина в литературнокритическите текстове на Гаврил Занетов това е единствен случай, но както и да си го обясняваме, не можем да го игнорираме напълно.

В предишната си работа, където се занимавах по-обстойно с текстологични наблюдения, заложих на избирателно-стилистичния анализ, който носи своите рискове, ако се прилага некоректно. А гаранция за коректност е всеотрядната мотивация — езиков и историко-литературен контекст, биографични данни, смислов анализ на текста и пр. Тези линии се кръстосваха в изразите „патриотическа и емиграционна литература или поезия“, които са основни логически ядра в текста на Г. З-ч, а някои Вазови текстове (писма, статии) също ги включват като основни понятия.

На инициалите Й. Василев отрежда важно място в своите доказателства. Изглежда, не е обърнал внимание, че аз също не съм ги пропуснал (Сп. „Литературна мисъл“, 1985, кн. 7, с. 77). В края на посочената работа заявих, че нямам приемливо обяснение за избора на самите инициали Г. З-ч и това беше в порядъка на пълното обхващане на неизвестните. Но няма сме в състояние да обясним всичко, например избора на всички Вазови инициали, които при това са доказано негови? С какво да обясним такива негови подписи като „Х. Х.“, „Х.“, „Ц-в“, „Х-ов“, „Д“, „Н-в“? За произхода на инициалите Г. З-ч и сега оставам на същото мнение, което с нищо не поставя под съмнение Вазовото авторство.

Й. Василев се опитва да докаже, че инициалите на Гаврил Занетов (Г. З-в) съвпадат с подписа Г. З-ч. Намира, че приликата е обнадеждаваща и продължава по-нататък. Да видим как. Ами с малко помощ — след повече от сто години — инициалите могат да се покрийт напълно с подписа на Г. З-ч.

Ето каква версия ми предлага той в края на с. 151 и началото на с. 152: „Ще предложа и друга, според мен по-вероятна версия. При бързо и неясно поставяне (!) на малка ръкописна буква „в“ тя може да се възприеме при набора от печатаря като „ч“ (в онази епоха пишещи машини не се употребяват). За редактора името на сътрудника вероятно не е било известно, за да нанесе поправка на коректура и по този начин поставените инициали Г. З-в са се превърнали в Г. З-ч.“

Да предположим, че предлаганата версия не е изключена и ръкописните начертания на буквите „в“ и „ч“ могат по някакъв странен начин да се сближат. Но зад подобни твърдения би трябвало да стоят конкретни наблюдения върху почерка на Гаврил Занетов. Има ли при него такава особеност в саморъчното изписване на двете букви? По този въпрос Й. Василев не предлага никакви сведения. Освен това не е известен досега подпис на Гаврил Занетов с инициалите Г. З-ч.

От друга страна, нищожна е вероятността за неволна грешка при набора на инициалите, защото текстът на статията е набран с четири вида шрифт, а от тях единствено подписът „отъ Г. З-ча“ с получен набор (получерно широко латине — 12 п., 4,50), разположен точно под заглавието. Наборни грешки в заглавните редове са голяма рядкост дори при тогавашния ръчен набор в печатницата на Драган Манчов. За такива грешки на словослагателите се предвиждат глоби, а на третия път — изгонване. Така поне се казва в Правилника на Областната печатница на Източна Румелия от 1885 г. (с. 53, чл. 27 и чл. 28); също тъй строги са правилниците и на Х. Г. Дановата и Д. Манчовата печатница.

Не изключвам собствените си пристрастия, но въпреки това предложената версия за съвпадението на инициалите ми изглежда като натъкмяване с късна дата.

На познатството на Гаврил Занетов с Вазов и на сътрудничеството му в сп. „Деница“ (1890—1891) Й. Василев също отдава голямо значение в своите доказателства за авторство. За него това „е повече от почти всички косвени доводи на досегашните хипотези“ (с. 131). Нека попитаме защо, с какво е повече?

В писмо от октомври 1891 г. до Ив. Д. Шишманов Вазов се застъпва за Гаврил Занетов, като изтъква пред приятеля си таланта и нравствените качества на младежа. Високата оценка на поета води Й. Василев до предположението, че познатството между двамата не е отскоро. Това е възможно, но е само един от вероятните и в никакъв случай единствено възможен извод от писмото. На него обаче е заложил

Й. Василев и естествено е да предполага, че познанието между Вазов и Гаврил Занетов е било задочно и ще да е започнало през 1885 г., а поводът е бил статията „Осветление на българската поезия“, която младият студент в Женева е пратил по пощата до редакцията на „Зора“. В този дух е и възстановката (с. 153—154), която ни се поднася като вероятна и за която сам авторът ѝ казва, че няма документални потвърждения. Наистина с какво тази вероятна възстановка е повече от всички досегашни косвени доводи?

Идеите доказателства за авторство, както сочи опитът на текстологията, рядко биват достатъчно убедителни сами по себе си, ако не се съчетаят с други съображения и доводи. Гледните ни точки с Й. Василев тук отново ще се различават, но от това пък ще спечели портретът на Гаврил Занетов.

Основна идея, с която можем да свържем културното присъствие на Гаврил Занетов през 90-те години на миналия век, е идеята за обединяване на разноликата по възпитание, образование и дух българска интелигенция. И както казва Й. Василев, той е първият, който има вече определено ясно съзнание за проблемите на нашата интелигенция, за културната ѝ мисия. В една или друга форма тази идея намира израз и в „Две статии по нашата литература“, и с рецензиите му във в. „Балканска зора“ (1892).

Като европейски възпитаник Гаврил Занетов вярва в могъществото на съвременната наука, в която вижда източника на модерното просвещение на обществото. Затова на журналистиката той гледа като на приложна социология, а ученият според него трябва да се занимава и с обществени въпроси, да проследява и избистря гражданското съзнание на обществото, затова е длъжен да излезе от кабинетната затвореност на своята наука. Такъв дълг има и поетът. Тази обобщено изразена поановка се превръща в меродавен критерий за оценка на дейността на творческата личност и Гаврил Занетов го прилага навсякъде, но конкретните му оценки съвсем не са неоспорими.

Така например в „Нашата журналистика“ („Две статии по нашата литература“ — Лом, 1893) той, изхождайки от любимия си критерий за ангажираност на писателя с обществени въпроси, твърде снизходително се отнася към скромните възможности на критика Петър Пешев (с. 30—31) и му отрежда далеч по-голямо значение. В същата статия по-нататък, отново верен на себе си, той ни поднася една класация според приноса на отделните творци за обществената мисъл — в началото са Ал. Теодоров-Балаи и Ив. Д. Шишманов, които упреква, че са се затворили в тесните кабинети на своите специалности; следват Вазов и д-р Кръстев, към които също отправя критични бележки; и накрая, на върха на класацията си като идеал поставя делото на Стоян Заимов (с. 33—40). Именно Стоян Заимов е „типа народен деятел, който искахме да начертасем по-горе, най-добре от всички е схванал задачите на един български писател-публицист“. И още: „Г-н Заимов би могъл да има едно по-живо, по-благоотворно влияние на българското общество, но не зная по личния ли характер или по други причини той се ограничава със скромната роля само сегистогис да си подава гласът, за да прецени някое наше ново литературно произведение или пък да ни представи няколко страници от нашето недавно минало“ (с. 40). Няма съмнение, че оценката за Стоян Заимов е пресиленна.

В тия мисли намирам нещо сродно с патоса на възрожденския деец, макар и доста европеизиран и обновен, но ми е трудно да видя там голяма близост с полъха на 90-те години и начеващата дейност на кръга „Мисъл“. И наистина Гаврил Занетов е доста критичен към д-р Кръстев и неговите начинания (това Й. Василев точно е отразил в своята работа — с. 143). Упреква го в ненужна специализация (за сп. „Критика“) и че литературната критика се е отделила от политическите борби („Нашата журналистика“, с. 38). Не липсват и иронични нападки спрямо д-р Кръстев (с. 39), макар че по-късно се отзовава положително за новото списание „Мисъл“ във в. „Балканска зора“ (бр. 569 и бр. 570, 1892). Несъмнено обаче остава, че възгледите на Гаврил Занетов са далеч от линията на „Мисъл“.

И по отношение на Пенчо Славейков той прилага своя критерий в рецензията си във в. „Балканска зора“ (10 май 1892, бр. 624, с. 2—3). Ще използвам по-дълъг пасаж, защото привеждият от Й. Василев текст (с. 133—134) е твърде редуциран и не представя според мен вярно нещата. Ето какво се казва там за младия поет: „Славейков е мислител с философски склад на ума, повече се увлича от своите идеи, особено важни само за него. Той поразява читателя с верността на картината, а не с увлекателността и красотата на самата мисъл. Този характер на Славейков го прави да се отдалечи в една особена сфера, да не се грижи, мисля ли други както мисля той. Той е поклонник на своята си истина, пленителна за него, на своето си величие и верност. Той живее в мирът на своите гениални вдъхновителни, без да иска да знае

има ли последователи, или не. Това положение на Славейкова, ако и да е по-благоприятно за развитието на таланта му, но то не може да му придаде сила и значение. Той ще има читатели, които ще го разбират и ще му съчувствуват, но той няма да има поклонници. Той ще каже някои истини и ще среща удобрения, но няма да има последователи, които да следват подир него, да внимават къде ще ги упути. Славейков не може да обеме цялата душа на обществото, на читателите си, но той и няма такава претенция“ (с. 2).

Намирам, че дори от съвременно гледище този малък портрет на Пенчо Славейков е приблизително точен, а Гаврил Занетов ни го предлага през 1892! Не мога да не се възхитя на интуицията му, на промисъла за бъдещата съдба на поета. Нека не отминаваме обаче и приложените критерии за значимост на един поет: няма последователи; „не може да обеме цялата душа на обществото, на читателите“, пък и „няма такива претенции“; въпреки че това „е по-благоприятно за развитието на таланта му“. Зад тия доводи и преценки трудно мога да открия идеен съмишленник на Г. З-ч, макар че Гаврил Занетов е наясно кое благоприятствува развитието на таланта. Тогава защо не е адмирирал творческата позиция на Пенчо Славейков, който безспорно доразви и изведе до зрелост идеите на Г. З-ч? Защо се е дистанцирал от него? — и въпреки това му възлага надеждите си да наследи Вазов!

Може да ни се възрази примерно така: през 1885 г. като студент в Женева той е възприел възгледа за свободата на таланта, а после — през 1892 г. — със зрелостта нещата се променят, оформят се социалните чувства и дългът към обществото, но от младостта все нещо е останало. Над това си заслужава да се помисли. . .

Но за всичко това ще имаме точен отговор след малко.

Най-силен стимул за идейна идентификация с Г. З-ч Й. Василев намира в първата статия на Гаврил-Занетовата книга „Две статии по нашата литература“ (Лом, 1893). Тя е посветена на Вазовата стихосбирка „Поля и гори“ (1884). Още в самото начало той открива и точно цитира (с. 135) пасаж с търсеното идейно сходство, където е изказана мисълта, че сферата на поезията е по-широка от идейния кръгзор и от поезията не бива непременно да се изискват идеи, защото не в това е предназначението ѝ — тя има други свои задачи (с. 5—6).

Близостта на тази идея с възгледите на Г. З-ч е очевидна и Й. Василев спира дотук, приемайки сходството за напълно достатъчен аргумент за достоверна идентификация. Не зная защо обаче той отминава следващия важен въпрос — как този възглед се прилага интерпретативно от Гаврил Занетов върху стихотворенията на Вазовата стихосбирка? Само при такава проверка бихме могли да конкретизираме критическото значение на един обобщено изказан принцип, т. е. да видим какви са измеренията на Гаврил-Занетовия прочит на Вазовата поезия, съответствува ли той (как и доколко) на изложените в началото възгледи?

Гаврил Занетов отново не ни изненадва и демонстрира своя оценъчен критерий: „И тъй, при прочитането на всяка книга, ние се питаме какви обществени нужди, какви интелектуални потребности тя удовлетворява“ (с. 7). И по-нататък: „Развитието на обществата се проявява не само в развитието на обществените форми и в усвояването на демократическите и социалните идеи, но и в културното усъвършенствуване на отделните лица и масата. И така, поета или писателя, ако служи на едно или друго поприще, според нуждите на обществото, в което живее, той служи на обществената мисъл“ (с. 8).

След това обявява, че ще разглежда само някои стихотворения и започва с политическите (с. 10). На следващите страници попадаме на неточни сждения и дори бих казал — превратни тълкувания на някои стихотворения: „Отсъствието на собствена програма у поета го прави да бъде недоволен и от околната среда, в недостатъците на тая среда да търси обяснения на своето недоволство“ (с. 12). Като отчита, че сегашното общество е изгубило старите идеали и се е предало на борба за материални интереси, Гаврил Занетов продължава: „И тъй, поета на всякъде, вместо патриотизъм, вижда пусти фрази и експлоатация на слабите; вместо знания и прогрес — глупост и разврат.

И всичи главатары
За кокал зъби точат;
Ах, при таквиз овчары
Вълкът е по за почет.“ (с. 13)

По-нататък се интересува как се отразяват „някои от идейните стремления на поета“ в стихосбирката, която разглежда: „Каквото и да се каже за „чистото изкуство“ — продължава той, — но Вазов и до последно време се явява като представител на известно направление.

С своето недоволство от околната среда Вазов възбужда против себе си тия, които не са съгласни с него. Обществото, интелигенцията, над която поета предпочита вълкът, т. е. неприятеля, не остава на мира него, поета“ (с. 13).

Оттук нататък Гаврил Занетов говори от позицията на неodobряващ читател: „В душата на читателя прониква съмнение; нему и тъй не му се шеше да вярва, че българското общество е дотолкова развратно, дотолкова паднало низко, щото всеки малко-много честен човек би се погнушил от него. . . В душата на читателя прониква радостно чувство, че поета може да се лъже. . .“ (с. 14). От някои стихотворения като че ли той се чувства лично засегнат, с което пък тълкуванията му приемат вулгарно-прагматически оттенъци: „Ний няма да тръгнем по следите на тоя, който вместо доводи ни представя ругателства. Този, който псува, отдалечава се от истината, следователно рискува да изгуби доверието на поклонниците си. Ако е той поет, от проповедник на словото се обръща в жалък Дон-Кихот и вместо въсторг възбужда само съжаление. Той рискува повече: нему трудно ще доверяват, даже тогава, когато говори истината“ (с. 16).

Може би претрупах изложението с цитования и цитати, но исках да илюстрирам до някъде автентичния прочит на Гаврил Занетов. А той е доста неравномерен по стойност, противоречив в конкретните тълкувания на отделните стихотворения. Висока оценка обаче са заслужили Вазовите творби, посветени на природата — там душата на поета се лекува от страданията сред хората: „Красотата е способна да съживи разбития и разочарован човек и да го върне към живота, красотата е помирила и Вазова с действителността, при всичко че тя не е съответствувала на неговите желания, тя му е вдъхнала вяра в себе си и отечеството си, и той обикнал България. . .“ (с. 23—24).

Мисля, че историко-литературното присъствие на Гаврил Занетов е далеч по-сложно, отколкото се предполага: с неравностойни прояви, които поставят своите проблеми пред изследователите. Преди да се пристъпи към оценки и решения, още веднъж трябва да се огледат фактите, дори вече известните.

Така например, когато Й. Василев се насочва към първата статия на Гаврил Занетов за Вазовата стихосбирка „Поля и гори“ (1884), казва следното: „Занетов пояснява, че тогава „авторът на тия бележки се намирал далеч от България, в едно учебно заведение“ (с. 135). И тук е влязла в действие монтажната ножица — прекъсната е още в самото начало една изповед, твърде важна и информативна. Нека я възстановим: „Когато излезе горната сбирка от стихове на г-на Вазова, авторът на тия бележки се намирал далеч от България, в едно учебно заведение. Но тъй както той се интересуваше от българската изящна литература — ако и да не разбраше какво го привличаше в тая литература, — с голямо любопитство чакаше кога ще му се падне на ръце новото произведение на българската муза. Обаче приятелите и другарите му, които биха имали възможност да прочетат въпросната сбирка, предопреждаваха го, че новото произведение на поета никак не оправдало всеобщите надежди, че новите стихотворения били неинтересни. . .“ („Две статии по нашата литература“, Лом, 1893, с. 6).

Личният спомен на Гаврил Занетов продължава още и обхваща почти цяла страница. Далеч съм от мисълта да упрекам Й. Василев в някаква недоброевестност. Цигарините редове вероятно не са му направили впечатление. Инак не би пропуснал възможността да набави фактически материал за съвсем друга възстановка, защото вероятността на предлаганата от него (с. 152; с. 153—154) окончателно е разколебана от този спомен. Самият Гаврил Занетов свидетелства за нивото на тогавашните си студентски интереси и разбирания („ако и да не разбираше какво го привлича в тая литература“). Явно понятията му за литература се изясняват по-късно и едва през 1891 г. (пак по собствените му признания в уводната бележка към „Две статии по нашата литература“) той изразява оформеното си мнение за стихосбирката, за която някога в Женева е чул различни мнения от другарите си.

Сега вече можем да имаме по-определено становище и по въпроса, защо Гаврил Занетов не приема творческата позиция на Пенчо Славейков, макар че я намира благоприятна за развитието на таланта му. Последното прозрение, изглежда, е плод на по-късни и зрели интелектуални натрупвания, в чийто широка съжителствуват различни идеи наред с основния възглед за ангажираността на поета към обществото, за мисията му на гражданин и просветител от нов тип.

По повод на първите преводи по социална психология у нас Й. Василев подрежда едно до друго имената на Гаврил Занетов и Симеон Радев (с. 145). Това ми помогна асоциативно да ги свържа и съответствията се наориха. Оформи се един интересен характерологичен и биографичен тип в културата ни след Освобождението, който може би най-трайно е съхранил и продължил чертите на елитната възрожденска личност. Ето как изглеждат опорните точки на едно съпоставително оближаване между двамата.

И двамата са родени в ония български културни територии (Македония и Бесарабия), които остават извън пределите на свободното отечество, но и двамата се устремяват към него, за да му служат всеотдайно.

Получават завидно образование в чужбина, натрупват европейска култура, знаят езици и превеждат.

И двамата избират пътя на служебната кариера, но стартират от различни йерархични височини, и тук като че съдбите им се разделят — Симеон Радев просперира, а Гаврил Занетов едва след дълги митарства се установява в София; единият е известен, контактен светски мъж, а другият брани ранимото си човешко достойнство.

И двамата притежават всестрани познания, дейността им в сферата на духа е също тъй многопосочна — като че ли това са последните издънки на възрожденския титанизъм, защото в много културни области са оставили своя отпечатък. И при видимата разлика в мащабите помежду им пълнотата на основните характеристики си остава непокътната.

Участието им в литературния живот също остава следи — при Симеон Радев резонансът е почти моментален, а Гаврил Занетов трябва да чака повече от сто години. И двамата са дистанцирани от кръга „Мисъл“, ценят Вазов и не симпатизират на д-р Кръстев, защото им е по-близък френският дух.

Изследователите отдавна съжеляват, че Симеон Радев не е отдал повече време на литературната критика, а ето че и за Гаврил Занетов се изказа подобно мнение (Й. Василев). Мисля, че тук има някакво недоразумение, някакъв опит за измерване на един необятен човешки тип с критериите на съвременната културна специализация. И каквито и да са индивидуалните различия между двамата, прилагането на такава мяра с късна дата изглежда неадекватно за природната им нагласа.

Нахвърлях тази схема за „еталонно оразличаване“ без претенции за изчерпателност и прецизност в детайлите — само като суровина за размисъл, нищо повече.